

RÅDMAND LAURITZ HANSENS BO 1628

AV

HANS H. FUSSING

Byfogedernes regnskaber fra tiden før 1660, der findes i Rigsarkivet, – registratur 110 B – indeholder en del stof av personalhistorisk interesse, selv om deres hovedværdi ligger på de økonomiske, juridiske og kulturhistoriske områder.¹ Det ældste er fra Hobro 1593, men de fleste begynder først et stykke ind i 1600-tallet og rækkerne er ofte meget hullede, ligesom indholdet er yderst forskelligt. I nogle byer findes lister over forskellige toldavgifter, stادهpenge og visse jordebogsavgifter, hvorudav man kan finde en del oplysninger om kobmænd og skippere og enkelte lejere av jorder, men i alle findes to avgifter: sagefald og førlov.² *Sagefaldsregistrene* indeholder ikke blot navnene på de straffede, men ofte en kort beskrivelse av deres forseelse og navne på dem, voldshandlinger er gået ud over, og i lejer-målssagerne findes tit begge de implicerede parter nævnt, selv om det kun er lykkedes at få fat i den ene, som regel pigen, men dertil kommer undertiden navnet på den person, hos hvem den pågældende har tjent eller boet, og i de byer, hvor andre kilder som tingbøger og skifteprotokoller mangler, kan man ad denne vej undertiden finde mennesker, som ellers er vanskelige at få fingre i. Sammen med sagefaldet findes undertiden „hjemfaldet gods“, det vil sige ejendele, der har tilhørt personer, hvis arvinger ikke har kunnet findes eller som ikke har haft arvinger, og hvis gods derfor tilfaldt kronen. Som bilag ligger ikke helt sjældent en registrering av disse ejendele, og selv om det næsten altid drejer sig om små og fattige boer, er de av kulturhistorisk interesse, da det ellers kan være vanskeligt at få at vide, hvordan småfolk levede og boede. Da disse mennesker som nævnt ikke havde børn, i hvert fald ikke børn, man kunne finde, har de derimod ringe interesse for den, der er ude for at finde aner. Som et eksempel på, at der også kan findes noget av almindelig interesse om personer i disse hjemfaldne boer, kan nævnes, at den dygtige Roskilde-

billedskærer BRIX MCGELLS dødsår hidtil har været ubekendt, men i Roskilde byfogedregnskab for 1630–31 findes under 22. juli 1630 hans bos provenu som indbetalt, fordi han ingen arvinger efterlod sig. Også under sagesfaldet kan man møde ellers brave borgere, der så sandelig ikke hørte til byens forbrøderiske bærmé. Således måtte i København 1640/41 ikke mindre end tre borgere betale bøder, fordi de havde overtrådt luxusforordningerne og havde ladet avdøde slægtninges kister beslå med et Jesusnavn av metal, og ikke helt sjældent møder man bøder for indbydelse av flere faddere end forordningerne tillod. Stamfaderen til den bekendte familie Edinger, vinhandler NICOLAUS EDINGER bødede 10. april 1630 hele 110 sldr., fordi han på sin „bryllups- og højtidsdag“ lod skænke sig i en kande „nogen ringe vin til fersk fisk“, hvad der vel har været naturligt for en vinhandler.³ En såre almindelig og såre menneskelig forseelse i alle samfundslag var lejermål med hustruen før brylluppet, og derfor bødedes også av ikke få brave borgere. Næsten alle lejermålssager drejer sig ellers om piger av meget jævne kår, som det er vanskeligt at identificere, og som derfor kun ganske undtagelsesvis kan være av personalhistorisk interesse, selv om det undertiden oplyses, hos hvem de har boet. Med hensyn til barnefædrene er disse som oftest meget usikre. Især i København er det et rent usandsynligt antal, der enten som soldater eller sømænd har været fraværende, er gået i fremmed krigstjeneste eller sejlet helt til Ostindien, eller det hedder om de udlagte mænd, at de „skal være“ rejst til Norge eller Jylland eller blot ud „på landet“. En anden betydelig gruppe udgøres av folk, der er i tjeneste hos en eller anden adelsmand, og da folk av overklassen, bortset fra de nedennævnte tilfælde, aldrig ses at være udlagt som barnefædre⁴, kan det vel tænkes, at der her undertiden er tale om, at adelsmanden eller den velstillede borger har betalt en anden for at påtage sig faderskabet eller pigen for at udlægge en apokryf person. Endelig må nævnes, at en ikke ubetydelig mængde av de udlagte efter pigens oplysning beklagelsesvis var avgået ved døden hvorfor det jo var ret farefrit at give dem skylden. De eneste mig bekendte tilfælde, hvor adelsmænd er blevet udlagt stammer alle fra København og det drejer sig om følgende: Kirsten Pedersdatter betalte 27. januar 1642 bøde for lejermål begået med velb. IVER KRABBE, en cancellijunker med hvem hun havde fået tvillinger; han synes iøvrigt at have været en noget vidtløftig person, der havde en liaison med en gift kone i Roskilde. Ellen Mikkelsdatter, der var nøgen og elendig og ikke kunne betale sine bøder, sad fængslet 24. til 29.

april 1656, vistnok med sine to børn, av hvilke det sidste var avlet med „en ung herremand på Soer MAUGNUS KRABBE“.⁶ Mette Mortensdatter bødede 28. juni 1659 for sit lejermål med hofjunkeren HANS VIND.⁷

Der kan dog også i lejermålsbøderegistret dukke andre mere fremtrædende personer op. En større købmand fra Helsingør, NIELS PEDERSEN AALMAND, blev 1626 grebet in flagranti hos et løsagtigt fruentimmer Sidse Thrumpis, der allerede to gange var blevet forvist fra byen og nu blev det igen 8. februar 1626. Sagen gav forøvrigt anledning til en flereårig proces for rettertinget⁸. Selve „den frantzøske ambassadeur“, formentlig den bekendte GASPAR DE LA THUILLERIE, var skyld i at Marie Hansdatter 5. maj 1647 måtte bøde, og 6. november 1658 bødede Marie Sørensdatter for lejermål med „captein VON DER RUSTGRAUFF, som skal være en af de hollandske gesandter“. Et godt bevis for at det ikke blot var jævne borgere, der omgikkes byens løse fugle, har man iøvrigt i 1656, da Ingeborg Jørgensdatter 16. februar blev udstupet til kagen „for hendes meget slemme horeris levned, som hun selv bekendte, både med adel og andre at have begået“.

Førlovsregistrene er i denne henseende anderledes værdifulde. Førlov var en avgift, som betaltes av den, der flyttede sin person eller sine ejendele, især arv, fra en by til en anden eller til landet, og i de mange tilfælde, hvor der er tale om arv, vil man kunne finde en eller flere arvinger, men i andre og flere står der blot, at førlov er betalt av n. n.s arvinger, uden at disses navne forekommer. Som et eksempel på, hvad man kan finde, kan nævnes, at førlovsregistret fra København indeholder oplysninger om det omtrentlige tidspunkt for den bekendte billedsnider EILER ABELSEN SCHRØDERS død – kort før 6. juli 1625 – og navnet på hans enke – JOHANNE MIKKELSDATTER – og begge dele mangler i Dansk biografisk Leksikon. Lignende oplysninger kan forøvrigt fås fra førlovsregistre i lensregnskaberne, men bondenavnenes ensartethed gør det vanskeligt at identificere de pågældende.

Københavns byfogedregnskaber er naturligt nok meget righoldige, men de begynder først 1624, og der er huller i rækken. Som bilag 1628–29 ligger et bo, der ikke hører til de hjemfaldnes gruppe, og som giver et righoldigt billede av rådmand i København LAURITZ HANSEN og hans virksomhed, og da det indeholder nogle oplysninger av kunsthistorisk art, skal der her gøres rede for det i hovedtræk. Lauritz Hansen, der var født i Kerteminde 1574, døde som enkemand

31. august 1628, idet hans kone MARIE JENSDATTER SCHYTTE var død to år tidligere – 29. maj 1626. De havde ingen børn, men hans to brødre POVL og JENS HANSEN lod som arvinger optage en registrering, der begyndte 27. september og fortsattes ind i det følgende år. Boet var meget rigt. I hans gård, (Vester kvarter matr. nr. 17–18) Grønnegården, der med sin have lå på hjørnet av Vestergade og Gammeltorv fandtes i al fald ti værelser, men heri kun een jærnkakkelovn, og den store sal var så fornem, at den var lejet ud til CAI VON AHLEFELDT til Mehlbek og hans hustru MARGARETHE RANTZAU, og salen var da også rigt udstyret med egeskab og egesengested, tre borde og sex bænke, to læderbetrukne stole, en kiste, et skrin med to skuffer og to messinglysekroner, hvorav den mindste havde 16 arme. På væggene hang kgl. majestæts contrafej, fire „stykker“, d. v. s. malerier, et stort „kunststykke“, et oliedarvestykke, otte kobber og ni akvareller. Også flere av de andre rum var udstyret med en del møbler og forholdsvis mange malerier, bl. a. ikke mindre end tre kontrafejer av kongen og eet av dronningen og 14 andre malerier og syv „vandfarvestykker“. I et kammer hang et portræt av kongen og et av TYGE BRAHE, vistnok dog ikke astronomen, men hans neveu Tyge Brahe til Matstrup, med hvem Lauritz Hansen havde forretningsforbindelse, og her hang også portrætter av gårdens ejer og hans hustru. I samme rum fandtes et krucifix og et „trætavle billedsniderværk udi figur efter Christi opstandelse“ og et hjortehovede med takker.

Lauritz Hansen må have været en loyal mand, for foruden de ovennævnte kongebilleder, havde han en guldkæde med Christian IV.s portræt vedhængende, åbenbart en medaillon, og yderligere kongens contrafej i „crone guld“. Guldsagerne, hvorimellem var flere ringe med rubiner og diamanter, vurderedes til $364\frac{1}{2}$ dl. in specie og desuden fandtes der $734\frac{1}{2}$ lod sølv, hvorav en del genstande var forgyldt. Kobber-, messing- og tintøj fandtes i mængde, bl. a. 32 tallerkner, 18 fade, en vinpotte, to urtepotter og to sengepotter, alle av tin. Også garderoben var kostbar, om ikke talrig, således havde den avdøde haft atlaskes trøje og buxer, og dækketøjsskabet var også godt forsynet med duge, håndklæder og lagner, og der var godt med sengetøj. Da Lauritz Hansen havde været byfoged, var det naturligt at han havde en lovbog, uvist hvilken, men den var ikke betalt og bar trykt på bindet SØREN INGEMANNNS navn, så den har formentlig tidligere tilhørt den i 1621 avdøde tolder av dette navn i København.

Foruden sin gård havde han ni lejeboder udenfor Vesterport, men hans største aktiv var en lang række udestående fordringer. Der

kan ikke være tvivl om, at han havde drevet bankiervirksomhed, både til bønder og præster, mest småbeløb, og til borgere. En mand i Helsingør skyldte ham 960 dl., een i Holland 750 og een tredie – uvist hvor – ikke mindre end 1600 dlr., men denne havde været pantet, så dette aktiv var vist usikkert. Til fire adelspersoner havde han lånt betydelige summer: SIVERT BECK til Forslev havde lånt 600 dl. og skyldte desuden 252 dl. i renter, KNUD GABRIELSEN AKELEYE til Krenkerup skyldte 1000 dl. i kapital og 300 i renter, mens fru ANNE BRAHE, s. Sten Maltesens til Løberøds, havde været mere påpasselig med at betale renter og skyldte foruden det oprindelige lån på 1000 dl. kun 30 dl. i rente. Fru INGER URNE, s. Wulf Breides til Vorgård havde optaget fire lån på tilsammen 200 dl., herav det ene mod pant i et guldarmbånd. Alle disses lån var ydet mod „håndskrifter“, altså gældsbreve, men desuden havde han i følge sin regnskabsbog en del fordringer for varer. Kun få gange nævnes de leverede varer, men det kan dog ses, at han har handlet med korn, kalk og hollandske mursten. Hans kunder var ganske overvejende borgere og enkelte bønder, men der findes dog een adelsdame og en præstee enke. Aktiverne, inclusive den tvivlsomme fordring, udgjorde 21977 dl.

Gælden bestod næsten udelukkende av en mængde små poster, dels til håndværkere, der havde arbejdet for ham, og købmænd, der havde leveret varer, men langt de fleste av disse småposter er blot opført med kreditors navn, selv om der naturligt nok også findes regninger fra læge og apoteker. Man kan iøvrigt se, at han har ydet nogen godgørenhed, således har han betalt husleje for en kone og som gave sendt end anden en fjerding smør, men på baggrund herav ser det mærkeligt ud, at hans medhjælper SAMSON MIKKELSEN krævede løn for $4\frac{1}{2}$ år, i alt 180 dl. cur., idet han hævdede, at han ikke havde fået penge eller klæder i al den tid. Kongen havde 900 dl. til gode, uvist hvorfor, måske dog fra et uopgjort regnskab for hans virksomhed som byfoged, men det største krav var hans hustrus arvingers på 3000 dl. Da det kun var kort tid siden, hun var død, var det ikke urimeligt, at hendes bo endnu stod uavgjort.

En del av kreditorernes fordringer henvistes til lov og ret, da byfogeden ikke anså dem for sikre. Den anerkendte gæld opgjordes til 14273 dl., den tvivlsomme til 3058 dl., således at der fremkom et overskud på 4646 dl., en virkelig betydelig sum.

Der er imidlertid grund til at komme ind på et par av kreditorernes krav. GIERT STENHUGGER⁹ mente, at der av hans betaling for Lauritz Hansens og hans hustrus epitafium i Vor Frue kirke, som

han havde udført, restede 13 dl. „og en billig foræring“, men denne sidste blev ikke anerkendt. Contrafejerer REMMERT PETERSEN¹⁰ krævede 89 dl. for „s. Lauritz Hansens epitafium i Vor Frue kirke så og for tvende kontrafejer“. Da epitafiet er gået tabt, kan det ikke ses, om han har malet kontrafejerne *til* epitafiet, eller om det er dem, der fandtes i boet, og om han har malet et andet billede til kirken eller muligvis både billede og portrætter til epitafiet. Dette fandtes på en av de søndre piller i midtskibet og findes nævnt i Reesens: *Inscriptiones Hafnienses*, men her findes intet om den kunstneriske udformning, kun den lantinske indskrift.

Forfatteren til epitafiets indskrift dukker imidlertid også op. En vis JENS JENSEN, som ikke har kunnet identificeres, men som må have kunnet noget latin, fordrer nemlig for nogle vers, han har komponeret og på egen bekostning ladet prente både før og efter Lauritz Hansens død, ham til ære, og for sin ellers hafte umage med epitafiet, en belønning med hvis størrelse han „efter godt folks sigelse sig vil lade benøje“. Det overlodes altså til boets bestyrelse at fastsætte hans digterhonorar, men posten blev placeret mellem de fordringer, der henvistes til lov og ret, så det er vel tvivlsomt, om poeten har fået noget for sine anstrængelser.

Da det av de mange billeder og billedsniderarbejdet og av epitafiet synes at fremgå, at Lauritz Hansen har interesseret sig for kunst, kan det ikke undre, at blandt kreditorerne var „Karll vonn Mandlenn“, der næppe kan være nogen anden end maleren KARL VAN MANDER.

Det er *muligt*, at Gert Stenhuggers *œuvre* kan forøges en smule, også ved hjælp av et byfogedregnskab. I 1629–30 fik København et nyt rettersted på det nye torv, og hertil leverede mester Giert Stenhugger for 166½ rdl. 16 sk. hugne sten. De har ikke været kunstnerisk udformet, men på retterstedet opsattes, iøvrigt med stort arbejde, „det hugne billede“, hvad der formentlig må betyde kagmanden. Nu kan det have været et gammelt arbejde, og på retterstedet arbejdede også en anden stenhugger, Marcus, men muligheden for at mester Giert har udført Københavns kagmand er til stede.

NOTER

¹ Det juridiske og delvis det kulturhistoriske stof i Københavns byfogedregnskaber er udnyttet av V. A. Secher. *Hist. Meddel. om København*. Bd. I og III. —

² I en række av Københavns byfogedregnskaber ligger fortegnelser over vognægter

udført for kronen av byens vognmænd, og fra nogle år er de originale vognsedler, udstedt av kongen eller en højere embedsmand, bevaret. De fleste vognsedler er udstedt til embedsmænd eller kancellibude og enspændere, andre er som gunstbevisninger udstedt til adelsmænd, nyudnævnte præster etc., og en lang række er til folk i hoffets tjeneste og ved hjælp av disse sidste kan man blandt andet finde en række musikere, håndværkere og kunstnere. Stoffet er meget omfattende, da det hvert år drejer sig om hundreder av mennesker, men det er ret indholdsrigt, da både vognsedlens udsteder, modtageren og hans bestemmelsessted samt datoen for udstedelsen meddeles. Lignende lister findes bl. a. fra Køge. — ³ Ph. T. 1930 og 1931. — ⁴ I kirkebøgerne indtil 1666 findes kun eet tilfælde, hvor en adelsmand er udlagt som barnefader, og han var da død. — Festskrift til Knud Fabricius. 1945. s. 162. — ⁵ Iver Krabbe — av Damsgaard — til Toftum. D. A. A. 1928. s. 42. — ⁶ Mogens Krabbe — av Østergaard — til Vejbyvad. D. A. A. 1928. s. 23. — ⁷ Hans Vind til Harrestedgaard. D. A. A. 1941. s. 78. — ⁸ Herredagsdombog nr. 32 f. 12 b. 18/12 1627 og nr. 33 f. 416, 420 og 425. 29/6 1930. — ⁹ Han synes ikke at kunne identificeres med den Gert Stenhugger, der nævnes i Weilbachs kunstnerlexikon (2. udg.), da denne kun kendes fra Næstved og Stubbekøbing og i det hele er ret usikker. — ¹⁰ Ifølge Weilbach hed han Remmert Piettersz — død 1649 — og der kendes et betydeligt antal billeder av denne iøvrigt ret jævne kunstner, men de her omtalte portrætter findes ikke i tegnelsen over hans arbejder.